

SECESYJNE BRAMY Z WYTWÓRNI BRACI POGORZELSKICH – PRZYKŁAD KRAKOWSKIEGO PRZEMYSŁU ARTYSTYCZNEGO PRZEŁOMU XIX I XX WIEKU

W powszechnym osądzie wyroby przemysłowe XIX i XX wieku, nawet te odznaczające się dużymi walorami artystycznymi, należą wyłącznie do grupy produktów masowych, nie będących dziełami sztuki. Konsekwencją takiej postawy jest niemalże całkowity brak odpowiedniej literatury, to z kolei często wyklucza możliwość skorygowania dokonywanych ustaleń. Szczególnie jednak, od niedawna wiele z tych przedmiotów, tj. wytwarzane masowo drzwi, okna, balustrady czy balkony, staje się interesującymi dla współczesnych badaczy¹. Dzięki publikowanym wciąż omówieniom pojedynczych zabytków (bądź ich grup), wskazać można źródła inspiracji stosowanych w Krakowie form artystycznych i ornamentów, co powiększa wiedzę o rozwoju krakowskiego przemysłu². Poniekąd przyczyniając się do częściowego wypełnienia tej luki, podkreślić chcę fakt, iż wyroby przemysłowe omawiane w niniejszym komunikacie – secesyjne bramy metalowe, wykonane w zakładzie Braci Pogorzelskich – zwracają na siebie uwagę właśnie dobrą klasą artystyczną.

Na przypisanie wytwórni Pogorzelskich autorstwa drzwi wskazują bezsprzecznie tabliczki znamionowe z minuskułowym napisem „Bracia Pogorzelscy/w Krakowie”, które widnieją na dwojgu drzwiach narożnej kamienicy przy ul. Dietla 97 i Wrzesińskiej 3³. Dwuskrzydłowym, wysokim na ok. 5,5 m i dość smukłym drzwiom nadano formę półkolistą, z falistym śłemeniem, wprawionym w 3/4 wysokości oraz z dwudzielnym nadświetłem; nadświetle oraz pary prześwitów w skrzydłach – również tworzących zarys półkolisty – przeszklono. Konstrukcja drzwi wykonana została z kształtek i grubych blach żelaznych łączonych spawaniem oraz nitami, zaś jej formę jednoznacznie określić można jako secesyjną, dzięki swobodnie wykreślanym liniom falistym i szerokim łukom. Do tak przygotowanej konstrukcji przymocowano śrubami żeliwną dekorację secesyjnych motywów roślinnych o podobnie falistej, lecz nieco spokojniejszej linii. Dekoracja ta ujmuje szklone płyciny skrzydeł, powtarzając swym układem ich kształt, a nałożona na śłemię wić roślinna niejako wkracza w przeszkloną płaszczyznę prześwitła. Ornamentowana jest tak-

że linia styku skrzydeł, na którą nałożono wąską wstęgę stylizowanych liści, zapewne laurowych. Całkowita zbieżność formy drzwi oraz dekoracji roślinnej pozwala przypisać wytwórni Pogorzelskich drzwi, wiodące do kamienicy przy ul. Powiśle 12, gdzie stanowią dopełnienie kamieniego portalu (wejście o ciągłej archiwolcie ujęte jest tu płycinowymi pilastrami z konsolami, dźwigającymi gzyms z naczółkiem wolutowym wypełnionym na osi maszkaronem. Pachy łuku wypełnione są dekoracją formowaną z maszynowych liści palm daktylowych, na osi zaś widnieje kartusz rollwerkowy z inskrypcją „SALVE”)⁴. Konstrukcja tych znacznie niższych drzwi (wys. ok. 3,5 m) jest niezwykle podobna do drzwi przy ul. Dietla 97 i Wrzesińskiej 3, zaś dekorację roślinną tworzy identycznie kształtowana wstęga lauru oraz smukłe gałązki z liśćmi i owocami w niewielkich pękach.

Stan zachowania trzech par drzwi określić można jako dość dobry, choć stwierdzenie to odnosi się raczej do zachowanych niemalże w całości konstrukcji i dekoracji, brak w nich natomiast oryginalnych zamków (zastąpiły je zamki typu „Yale”), klamek (przy ul. Dietla 97 zachowana z fragmentami mechanizmu zamkowego) oraz przeszkleń (zamiast nich wprawiono szyby zbrojone lub tafle pleksiglasu).

Zarówno kształt, jak i dekoracja drzwi z wytwórni Pogorzelskich pozwalają jednoznacznie stwierdzić, że musiały one powstawać jako prefabrykaty. Zasadniczo niezmienną była forma drzwi dwuskrzydłowych z falistym śłemeniem, choć pewnym zmianom podlegał kształt nadświetla: formę dwudzielnej, wysokiej arkady z wklęsłą podstawą ma ono w bramach przy ul. Dietla 97 i Wrzesińskiej 3, natomiast w bramie przy ul. Powiśle 12 jest bliższe wykrojowi półkola.

Nieco inna za każdym razem była dekoracja roślinna – stosowano tu ornament dwojakiego rodzaju: płaski i pełnoplastyczny. Lekko wypukłą listwę przyrównaną zdobiono płaskimi wiązkami liści laurowych w układzie łuskowym, a formę ornamentalną przybierał także ciąg nitów mocujących poszczególne elementy. Jako pełnoplastyczną dekorację stosowano z kolei dość rozbudowane, swobodnie gięte gałązki laurowe, gdzie wśród miękko kształtowanych liści

1. Brama przy ul. J. Dietla 97.

widniały odcięte odrosty pędów oraz niewielkie pęki owoców. Podobnie zdobiono krzyż ślęmienia, w którym umieszczono dużą, pojedynczą rozetę kwiatową. Mocowanie całej dekoracji śrubami pozwalało na jej wymianę, dzięki czemu zamawiający miał tu zapewne możliwość jakiegoś wyboru, zaś w przypadku uszkodzenia możliwe było uzupełnienie odpowiedniego fragmentu.

Sygnalizując istnienie wspomnianych drzwi secesyjnych z wytwórni Pogorzelskich, spodziewać się należy, że dokładna inwentaryzacja, na podstawie danych archiwalnych, zachowanych tabliczek znamionowych lub analogii form, pozwoli przypisać zakładowi także inne zabytki tego rodzaju. Rozpoznanie kilku konkretnych bram kamienic krakowskich jako dzieł wytwórni wydobywa ją tym samym z anonimowości i jednocześnie wzbogaca wiedzę o dziejach krakowskiego przemysłu artystycznego na przełomie XIX i XX wieku. Warto zatem na koniec wspomnieć krótko o samej wytwórni, której początkiem stała się „Ślusarnia” założona w roku 1900 przez Antoniego i Józefa Pogorzelskich, mieszcząca się początkowo w dawnej rogatce Półwsia Zwierzynieckiego, pod nr 40⁵. W latach 1905-1910

wytwórnia mieściła się przy ul. Blich 14⁶, od roku 1911 przy ul. Blich 15⁷, następnie w roku 1914 została przeniesiona na ul. Sołtyka 13 (podawany w ogłoszeniach drugi adres – ul. Łazarza 19, określony jest jako *dom własny*)⁸. Do 1910 jej właścicielami byli bracia Pogorzelscy (wyłącznie w 1908 wytwórnia określana jest jako własność Józefa Pogorzelskiego)⁹, zaś od roku 1911 – Antoni Pogorzelski¹⁰, po śmierci którego wytwórnię przejął Stanisław Pogorzelski¹¹. Asortyment wyrobów poznać można dzięki dość szczegółowym reklamom, w których pracownia ślusarska *poleca swoje roboty, jako to: budowlane, bramy żelazne, ogrodzenia, balkony według rysunków, okucia kuchenne, łóżka żelazne i wszystkie roboty w zakres fachu wchodzące. Zamówienia na wszelkie roboty uskutecznia rzetelnie na czas oznaczony po cenach nader niskich, jako też podejmuje się wszelkich reperacji*¹². Zapewne ilość składanych zamówień pozwoliła na stopniowe rozbudowywanie wytwórni tak, że już w roku 1912 Antoni Pogorzelski zdecydował się przemianować wytwórnię na „Fabrykę Mebli Żelaznych Pogorzelski” i umieścić ją w specjalnie do tego celu wzniesionym czterokondygnacyjnym budynku¹³. O rozwoju świadczy także stale wzrastająca ilość pracowników: w latach 1911 i 1912 w wytwórni pracowało 12 osób, w 1929 – 45, w 1932 – 25 osób, a w 1938 – 11¹⁴. Załamanie produkcji nastąpiło podczas kryzysu lat 30., czego odległą konsekwencją stała się w roku 1938 sprzedaż wytwórni Annie Nikiel, od której Stanisław Pogorzelski wytwórnię wyłącznie dzierżawił; w latach powojennych wytwórnię o nazwie „Zakład Ślusarski – Wytwórnia Mebli Metalowych” znacjonalizowano i włączono do Spółdzielni Pracy „Mechanika”¹⁵. Już w trakcie nacjonalizacji krakowskich zakładów rzemieślniczych zarząd Cechu Ślusarzy wręczył 27 grudnia 1947 r. Józefowi Pogorzelskiemu pamiątkowy pierścień w uznaniu dorobku 50-lecia pracy oraz wybitnych osiągnięć artystycznych – uroczystość ta zamknęła definitywnie dzieje krakowskiej wytwórni.

PRZYPISY

¹ M. Bicz-Suknarowska, *Wpływ stolarki i ślusarki na wyraz architektoniczny kamienic krakowskich*, „Teki Krakowskie”, t. XIII, Kraków 2001, s. 3–8.

² Por. *Dawne zakłady rzemieślnicze i przemysłowe Krakowa* (red. J. Duda, O. Dyba, S. Pochwała), Kraków 2000, s. 66.

³ Kamienicę zaprojektowaną przez Beniamina Torbego wzniesiono w roku 1906.

⁴ Kamienicę wzniesiono w roku 1908 wg projektu Henryka Lamensdorfa.

⁵ Zmieniające się adresy wytwórni ustalić można na podstawie ogłoszeń zamieszczanych głównie w *Kalendarzu Krakowskim Józefa Czecha*; pierwsze ogłoszenie wytwórni w *Kalendarzu* ukazało się w roku 1902 (s. XX).

⁶ *Kalendarz Czecha*, rok 1905, s. 66.

⁷ *Kalendarz Czecha*, rok 1911, s. 65.

⁸ *Kalendarz Czecha*, rok 1914, s. 16.

⁹ *Kalendarz Czecha*, rok 1908, s. 55.

¹⁰ *Kalendarz Czecha*, rok 1911, s. 65.

¹¹ Antoniego Pogorzelskiego (1875-1929) pochowano na Cmentarzu Rakowickim (kw. Cc), zob. K. Grodziska-Ożóg, *Cmentarz Rakowicki w Krakowie*, Kraków 1983, s. 368.

¹² *Kalendarz Czecha*, rok 1902, s. XX. Warto zwrócić uwagę na fakt, że wytwórnia nie wzięła udziału w Krajowej Wystawie Przemysłu Metalowego odbywającej się w Krakowie w 1904 roku, natomiast zamieściła swoją reklamę w towarzyszącym jej katalogu (zob.: *Katalog Krajowej*

a

b

c

2. Brama na ul. Powiśle 12 (fot. a i b, c – detal).

Wystawy Przemysłu Metalowego w Krakowie 1904 r., Kraków 1904, s. LXXXI).

¹³ *Dawne zakłady rzemieślnicze i przemysłowe Krakowa* (red. J. Duda, O. Dyba, S. Pochwała), Kraków 2000, s. 66.

¹⁴ R. Kotewicz, *Z dziejów przemysłu Krakowa w latach 1918-1939* („Biblioteka Krakowska” nr 122), Kraków 1981, s. 79. Na s. 71 autor stwierdza jednak, że Pogorzelski w roku 1928 zatrudniał 67 osób.

¹⁵ Wykonywano w niej części elektrotechniczne oraz anteny radiowe i telewizyjne.

